

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

Cilt / Volume: 22 • Sayı / Issue: 2 • Aralık / December 2022 • 68-90

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: 10.30627/cuilah.1186941

KAYSERİLİ ŞEYH REFÂHÎ'NİN “KENZU'R-RUMÛZ Fİ'T-TASAVVUF” ADLI ESERİ VE TASAVVUFÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

An Investigation into the Masterpiece Entitled “Kenzu'r-rumûz fi't-tasavvuf” by Şeyh Refâhî from Kayseri Province and Its Evaluation in Terms of Sufizm

Nasi ASLAN

Prof. Dr., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Adana, Türkiye.

Prof. Dr., Çukurova University, Faculty of Divinity, Department of Basic Islamic Sciences, Adana, Turkey.

nasiaslan@cu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-0871-5102>

Şenel ASLAN

Kur'an Kursu Öğreticisi, Çukurova Müftülüğü, Adana, Türkiye.

Quran Course Teacher, Çukurova Provincial Müfti Office, Adana, Turkey.

nasiaslan38@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3314-3510>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 10.10.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 12.12.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2022

Bu çalışma, Şenel Aslan'a ait “Şeyh Refâhî'nin Kenzü'r-Rumûz fi't-Tasavvuf Adlı Eseri (İnceleme-Metin)” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Nasi Aslan-Şenel Aslan)

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

KAYSERİLİ ŞEYH REFÂHÎ'NİN “KENZU'R-RUMÛZ Fİ'T-TASAVVUF” ADLI ESERİ VE TASAVVUFÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

An Investigation into the Masterpiece Entitled “Kenzu'r-rumûz fi't-tasavvuf” by Şeyh Refâhî from Kayseri Province and Its Evaluation in Terms of Sufizm

Öz

Bu çalışmada Osmanlı döneminde Kayseri’de yaşamış Şeyh Refâhî’ye ait “Kenzu’r-Rumuz fi’t-Tasavvuf” adlı eserin tanıtımı ve bu eser çerçevesinde Şeyh Refâhî’nin tasavvufî görüşlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Söz konusu eser, mesnevi tarzında manzum olarak kaleme alınmış yazma bir eser olup bilinen tek nüshası da Leipzig Üniversitesi Kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu nüsha üzerindeki kayıttan eserin Şeyh Refahî’ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Onun bu eseri, genel olarak Hüseyinî Sâdât el-Gûrî’ye ait Farsça yazılmış bir eser olan “Kenzü’r-rumûz” adlı tasavvufî konuların ele alındığı eserin tercümesi konumundadır. Ancak eser incelendiğinde bunun doğrudan bir tercüme olmadığı, Refahî tarafından bir kısım ekleme ve çıkarmaların yapıldığı, özellikle kafiye ve ses fonetiği gözetilerek büyük bir ustalıkla manzum eser şeklinde sunulduğu görülmektedir. Günümüzde sadece bir adet yazma nüshası bulunan ve daha önce üzerinde geniş çaplı bir akademik çalışmanın bulunmadığı bu manzum eserin tanıtımının yapılmasının önemli olduğu kanaatindeyiz. Böylece tasavvuf alanında çalışmalara da bir zenginlik katılmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Şeyh Refâhî, Kenzu’r-Rumûz.

Abstract

In this study, it is aimed to introduce the book “Kenzur Rumuz fit Tasavvuf” by Sheikh Refahi who lived in Kayseri during the Ottoman period and to reveal the mystical views of Sheikh Refahi within the framework of this work. This work is a manuscript written in verse in masnavi style, and the only known copy is in the Leipzig University Library. According to records on this copy, it is understood that it belongs to Sheikh Refahi. This work of his is a translation of the work titled “Kenzur rumuz”, written in Persian, belongs to Hüseyini Sadat el-Guri and deals with mystical subjects. However, when the work is examined, it is seen that it is not a direct translation; some additions and eliminations were made by Refahi, and it was presented expertly as a verse work, especially in terms of rhyme and phonetics. We believe that it is substantial to publicise this verse work as there is only one manuscript copy today and there has not been an extended academic study on it before. By this way, there will be more content-rich studies in tasawwuf field.

Keywords: Sufism, Sheikh Refahi, Kenzur Rumuz.

GİRİŞ

Yazma eserler, İslam kültür ve medeniyeti açısından önemli yapıtlardır. Bu nedenle bu tür eserler üzerinde yapılacak akademik çalışmaların hem bu eserlerin günümüze kazandırılması ve hem de ait oldukları alana bilgi zenginliği sağlması yönüyle çok önemlidir.

Kayserili Şeyh Refâhî tarafından yazılmış olan *Kenzü'r-rumûz fi't-tasavvuf* adlı eser de yazma bir eser olup, mesnevi tarzında manzum olarak kaleme alınmıştır. Bu eserin bilinen yegâne nüshası Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi, B. or. 103 demirbaş numaralı mecmua içerisinde beşinci sırada, vr. 179b-207a arasında bulunmaktadır. İlgili nüshanın zahriye sayfasında (vr. 1a) esere ve yazar adına dair düşülen kayıta eserin Şeyh Refahî'ye ait olduğu ve onun Kayseri'de yaşadığı bilgisi yer almakla birlikte, adı geçen kişinin biyografisi hakkında tarihi kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır.

Şeyh Refâhî'nin bu eseri genel itibarıyla "*Kenzü'r-rumûz*" ismiyle tanınan ve tasavvufi konuların ele alındığı Hüseyinî Sâdât el-Gürî'ye ait Farsça eserin bir kısmının tercümesi konumundadır. Ancak bu eser doğrudan bir tercüme şeklinde olmayıp, Refahî tarafından bir kısım ekleme ve çıkarmaların yapılarak, Anadolu coğrafyasına hitap edecek şekilde kafiye ve ses fonetiği de gözetilerek serbest bir çeviriye dönüştürülmüştür. Böylelikle eserin Anadoludaki hedef kitleye daha müessir olacağı düşüncesinin gözetildiği söylenebilir.

Manzum olarak yazılan bu eser, "mesnevî" tarzındadır. Genel olarak şiir dili ile yazılmış olmakla beraber tahkiye tarzında anlatımlar da mevcuttur. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan söz konusu bu mesnevinin üzerinde akademik bir çalışma yapılmasının, dönemin dini, tasavvufi ve felsefi anlayışının yansıtılması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada eser genel hatları ile tanıtılacak ve eserin muhtevasında yer alan konular kısa değerlendirmelerle sunulacaktır. Bu bağlamda Şeyh Refâhî'nin İslam, tevhit, ilim gibi genel olarak İslamî ilimlerle ilgili meselelere getirdiği yorumlar ile diğer taraftan sabr, fakr, şükür, zühd, tevekkül, terk-i nefis, tevbe ve makamlar gibi tasavvufun spesifik konularına getirdiği yorumlar ortaya konulmuş ve kısaca değerlendirilmiş olacaktır.

Söz konusu eserin içerdiği konular itibarıyla genelde temel İslam bilimleri özelde ise Tasavvuf bilim dalı alanına katkı sağlayacak öneme sahip olduğu açıktır. Eserin isminin *Kenzü'r-Rumûz fi't-Tasavvuf*, yani "Tasavvufta gizli hazineler" anlamına gelmesi de konunun önemine dair ikna edici kodları içerdiğine işaret etmektedir.

1. KENZÜ'R-RUMÛZ Fİ'T-TASAVVUF ADLI ESERİN GENEL TANITIMI

1.1. Eser Hakkında Genel Bilgiler

Daha önce de belirttiğimiz üzere çalışmamıza konu olan el yazması eserin sadece bir nüshası günümüze ulaşmıştır. Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi İslam El Yazmaları Bölümünde, B. Or. 103 numarada kayıtlı olan nüsha, sadece araştırma konumuz olan eser ile sınırlı değildir. İlgili nüshada Türkçe olarak yazılmış kısım sadece Refahî'nin "*Kenzü'r-rumûz*"u olup, nüsha içerisinde yer alan diğer eserler ise Arapçadır.¹

Nüshadaki "*Kenzü'r-rumûz*"un bütün sayfaları kırmızı renkli süslü bir çerçeve içine alınmış olup, her sayfada yaklaşık 18 satır mevcuttur. Eser harekesiz nesih kırmısı türü ile kaleme alınmıştır. *Kenzü'r-rumûz*'un ilk sayfasında telifi ile ilgili Arapça bir kayıt bulunmakta olup tercümesi şöyledir: "*Tasavvuf alanında telif edilmiş bu manzum evrak Şeyh Refahî olarak şöhret bulmuş faziletli ve merhûm (kişiye) aittir ki korunmuş belde Kayseri'de -Allah onu (o beldeyi) bela ve musibetlerden muhafaza etsin- yazılmıştır.*"

¹ Söz konusu eserlerden ilki bazı ayetlerin tefsiri olup Şeyh Süleyman isminde bir müellife aittir. İkinci eser ise Hadîs-i Erbaîn (Kırk Hadis) şerhidir ve eserde Muhammed b. Ebû Bekr ismi kayıtlıdır. Yazmada yer alan son eser ise yine Arapça yazılan bir Kunut Duası Tefsiri'dir. Yazmada belli bir tertip ve düzenin olmadığı, içindeki eserlerden bazılarının eksik olduğu görülmektedir. Bkz. Refahî, *Kenzü'r-rumûz fi't-tasavvuf*, Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi İslam El Yazmaları Bölümü, No: B. Or. 103, v. 179r-207r.

Eser 29 varak/57 sayfadan müteşekkil olup 953 beyit ve bir mısradan oluşmaktadır. Eserde 48 bölüm, 32 konu başlığı 10 hikâyeye mevcut olup ilk sahifenin başında silinti olması nedeniyle burada konu başlığının olup olmadığı bilinmemektedir. Eser üzerinde hangi tarihte kaleme alındığına dair bir kayıt veya buna işaret eden bir bilgi yer almadığından eserin yazıldığı tarihin kesin olarak tespit edilmesini sağlayacak bir veri bulunmamaktadır. Eserin, Hüseyinî Sâdât el-Gûrî'ye ait Farsça eserin tercümesi olduğu kabul edildiğinde ve Hüseyinî'nin de 1329 yılında vefat ettiği dikkate alındığında araştırma konumuz olan eserin 14. yüzyıldan sonra yazıldığı kesinlik kazanmaktadır. Ayrıca eserin bulunduğu yazma nüshada yer alan diğer eserlerin istinsah kaydı dikkate alınca da bu mesnevînin 16. yüzyıl veya sonrasında sonra kaleme alındığı söylenebilir.²

1.2. Eserin Telif Sebebi

Müellif eserini kaleme alma nedenini “Fî sebebi'n-nazm” başlığı altında açıklamıştır. Bu eserini neden yazdığı sorusuna cevaben bir gece kendisine ilham gelmesi üzerine eseri yazmaya başladığını beyan etmektedir.³ Bu durumu eserin ikinci sahifesinin ilk beytinde;

“Bülbül-i tab'ım nevâya başladı

Murğ-i cânım bir hevâya başladı”⁴ diyerek, bu beyitlerin içinden geldiğini ve içinden geldiği gibi yazdığını beyan etmektedir. Yine;

“Tab'a bu ilhâm-ı rûhânî ola

Ya meger tevfk-ı Rabbânî ola”⁵ dizelerinde de gönlüne gelen ilhâmın rûhânî olduğunu ve bu konuda Allâh'ın kendisini muvaffak kıldığını belirtmektedir.

Müellif, “*Oldı bu söz mâ-verâ(y)i akl u rûh*” mısraı ile de söylediği sözlerin aklın ve ruhun ötesinde olduğunu vurgulamakta, ayrıca başka beyitlerde de kendinden sadır olan sözlerin maksadının rıza-yı ilahî olduğunu îmâ etmektedir.⁶

1.3. Eserde Kullanılan Dil ve Üslûp

Kenzü'r-Rumûz fi't-Tasavvuf, mesnevi türünde Osmanlı Türkçesi ile yazılmış manzum bir eserdir. Beyitlerde Arapça terkipler olmakla birlikte çoğunluk Farsça terkiplerden oluşmaktadır. Beyitlerde ele alınan konular yer yer ayet ve hadislerle temellendirilmiş olup mesnevî bu açıdan didaktik bir özelliğe sahiptir. Eserin bu şekilde didaktik bir hüviyete sahip olmasından nâşi, sade ve açık bir üslup ile kaleme alınmıştır. Eserde sanat gösterme amacı güdülmemiş, içten ve konuşma diline mahsus bir üslup tercih edilmiştir. Refahî'nin, özellikle tercüme yapmadığı telif beyitlerde daha samimi bir anlatım ortaya koyduğu da görülmektedir.

Refâhî, mesnevînin telif sebebini açıklarken onu ilham yoluyla yazdığını belirtmiş olup bu durum onun öznel bir anlatıma sahip olması yönüyle de örtüşmektedir. Müellif eserde ayrıca şükür, sabır, tevekkül gibi bazı konuların izahında hikâyeler naklederek tahkiye üslubunu da kullanmıştır. Bu açıdan bakıldığında kıssadan hissse kabilinden eser bir nasihatnâme özelliğini haizdir. Araştırmamıza konu olan bu mesnevînin muhteva açısından içerdiği dini, tasavvufi ve felsefi anlayış yönüyle klasik Osmanlı dönemi özelliğini yansıttığı söylenebilir.

1.4. Eserin Konusu

Refahî'nin *Kenzü'r-rumûz'u*, dinî-tasavvufi ve aynı zamanda ahlaki bir eserdir. Klasik Türk edebiyatındaki tasavvufi mesneviler, genellikle tarikat müntesiplerini eğitmek amacıyla didaktik

² Muhammet Nalbat, “Ârifî'nin *Kenzü'r-rumûz* Adlı Mesnevisi Üzerine Bir İnceleme”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi (Aded)* 4/2 (Ağustos 2021), 1389. Bu makalede yazarın söz konusu eseri “Ârifî” isminde birine nisbet etmesinin hatalı olduğu görüşündeyiz.

³ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 4a-4b.

⁴ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 1b.

⁵ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 1b.

⁶ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 1b.

mahiyette kaleme alınmış manzumelerdir. Sûfî şairler, kaleme aldıkları eserler vasıtası ile tasavvuf eğitimi alan müritlere makamları ve halleri, tasavvufî umdeleri, dinî esasları öğretmeyi amaçlamışlardır. *Kenzu'r-rumûz*'da da tasavvufi terimler, kavramlar, makamlar ve haller konu edilmiş; "aşk, ruh, kalp, üns, kabz, bast vb." tasavvuf terminolojisi şiir formunda anlatılmıştır. Bu yöntemin tercih edilmesi tasavvufun temel düsturlarının öğrenimini kolaylaştırmak ve akılda daha kalıcı olmasını sağlamak amacına matuf olduğu görülmektedir.

Daha önce de belirtildiği üzere Refahî, Hüseyinî'nin *Kenzu'r-rumûz*'unu, klasik Türk edebiyatındaki tercüme anlayışına uygun olarak tercüme etmişse de, bu tercümenin bugünkü manada tam bir çeviriden farklı, bazı bölümleri itibarıyla telif mahiyete sahip bir özellik taşıdığı görülmektedir. Bu cümleden olarak Refahî'nin bu eserinde birçok bölümünde telif mahiyette beyitlere rastlamaktayız. Mesela; "Münâcât" bölümünde yer bir kısım beyitler,⁷ Hüseyinî'nin *Kenzu'r-rumûz*'unda yer almayıp Refahî tarafından eklenmişken; aynı şekilde "Fî beyânî'l-akl" ve "Fî makâmî'r-rızâ" adlı bölümlerde de yine tercüme olmayan Refahî tarafından telif edilmiş beyitlere⁸ rastlanmaktadır.⁹ Buna karşın Hüseyinî'nin *Kenzu'r-rumûz*'unda yer alan özellikle Sühreverdiye tarikatına mensup bazı şeyhlerin methiyelerini ihtiva eden bölümlerin Refahî tarafından kitabına alınmadığı görülmektedir.

Müellif bu manzum eserinde dinin başta iman, ibadet ve ahlak olmak üzere temel alanlarından özelde ise zühd, sabır, şükür gibi tasavvufa dair ana konuların yanında makam ve mertebelerden (seyrüsülûk) daha detaylı bir şekilde bahsetmiştir. Bu konuları Arapça başlıklar ve mesnevî tarzında Osmanlıca beyitler halinde yazmıştır.

Refahî esrine giriş sadedinde ilk beyitlerde Allah'ın (c.c.) zatından, birliğinden ve sıfatlarından bahsederek onun varlığının başlangıcı ve sonu olmadığını anlatmıştır. Âlemin yaratılışından bahisle, mahlûkata can verenin onun mutlak gücü, kudreti ve ruhu olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca Allah'ın sonsuz nurundan, insanın da aciz olduğundan bahsetmiş bu kısmı dualar ile bitirmiştir. Bu bölümdeki son beyitte

"*Âlem-i tahkîka âsân it tarîk*

Mustafâ yoluna tevfik it Rafîk"¹⁰ (Hakke'l-yakîn ile mânâ âlemine eriştir yolumu, Mustafa (s.a.v.) yolunda muvaffak kıl ey Refîk!) diye dua ederek Hz. Peygamberi anmış ve gitmek istediği yolun Peygamberin yolu olduğunu vurgulamıştır. Burada müellifin eserin başında öncelikle Cenab-ı Hakk'ın zatı ve birliğine sonrasında da Hz. Peygamber'i anarak ve onun son peygamber olduğuna atıfta bulunarak tevhid ve nübüvveti vurgu yaptığı belirtilebilir.

Tasavvuftan bahsetmeye önce nasihat ile başlamış, ardından "Fî sıfatî'l-'aşk" ibaresiyle aşk hakkında ve aşkı anlatan beyitler yazmıştır. Tasavvufla ilgili temel konuları ve kat edilmesi gereken makam ve mertebeleri anlatırken beyitlerden sonra aralarda Arapça hikâyet başlığı altında kısa hikâyeleri nazım halinde vererek anlatımına zenginlik katmıştır.

2. ESERİN GENEL MUHTEVASI

Bu kısımda Refahî'nin, "*Kenzü'r-rumûz fi't-tasavvuf*" adlı eserindeki konu başlıklarından seçkilerle eserin genel muhtevası hakkında değerlendirmeler yapılacaktır. Bu bağlamda eserin yazılma sebebine dair başlıktan sonra yer alan nasihat konusu öncelikle ele alınacak sonra aşk konusu daha sonra da diğer konulara yer verilecektir.

⁷ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 2b

⁸ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 14b; vr.23a.

⁹ Karşılaştırmaya dair geniş bilgi için bkz. Nalbat, "Ârifî'nin *Kenzu'r-rumûz* Adlı Mesnevisi Üzerine Bir İnceleme", 1386-1389.

¹⁰ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 3a.

2.1. Nasihat

Müellif tasavvuftan bahsetmeye önce nasihat ile başlamış ve nasihat için özel bir bölüm açmıştır.¹¹ Nasihat kelimesi içten bağlılık, samimiyet, ihlas anlamına geldiği gibi, iyiliğe yönlendirme ve kötülükten sakındırma amaçlı konuşma, öğüt verme anlamlarında da yaygın olarak kullanılmaktadır.¹² Şeyh Refahî'nin eserinde de nasihat teriminin iyiliğe yönlendirme/irşat ve öğüt anlamının öne çıktığı görülmektedir.

Müellif nasihatla ilgili bölümde dünyanın gelip geçici, değersiz ve vefasız olduğunu belirtip, “*O halde bu kavgalar niçin*”¹³ diyerek dikkat çekici bir nasihat ile başlar. İnsanın uyanık olması gerektiğini zira dünyanın tilki gibi kurnaz ve tuzaklarla dolu olduğunu, tavşan uykusu misali kısa bir an bile olsa gafletten uzak durması gerektiğini vurgular. Bu bağlamda kötü insanın kin tutup öç almayı aşamadığını belirtip tasavvuf yolcusunun ise bu gafletten uzak durması gerektiği yönünde onu ikaz eder. Ayrıca dünyanın rahat yeri olmadığını belirtip gül-diken misali iyilikle beraber kötülüğün, zorlukla beraber kolaylığın da olacağını salık verir. Refahî, bütün bu gerçeklikler karşısında insanın kalbini gönlünü temiz tutup karşılaştığı sıkıntılara hikmet zaviyesinden bakması gerektiğini şu dizelerde dile getirir:

“*Câm-ı derd olsa nasîbiñ nûş kıl*

Dürr-i hikmetdir bu pendi gûş kıl”¹⁴ (“Dert kadehi de olsa nasibin onu iç; Hikmet incisidir bu nasihati tut.)

Refahî'nin eserinde tasavvuf yoluna girmiş “sâlik”ler için daha birçok nasihatte bulunmuş olup, örnek bir beyit şöyledir:

“*Kemter ol kemden ki odur fazl u hüner*

Kibr u benlikden ne hâsil ey püser”¹⁵ (“Kötülükten uzak ol ki budur yücelik, kibir ve benlikten ne kazanılır ey oğul.)

2.2. Aşk ve Özellikleri

Şiddetli ve aşırı sevgiyi ifade eden “aşk” kelimesinin Kur’an’da ve sahih hadislerde bu anlam ile kullanımına rastlanmaz. Ayet ve hadislerde “sevgi” anlamının çoğunlukla “hubb” ve “muhabbet”, “meveddet” vb. kelimelerle ifade edildiği görülür. Bu nedenle olsa gerek ilk dönem sûfiler de “aşk”, “Allah aşkı” gibi kullanımlara pek rastlanmamaktadır. Hatta onların bu kelimenin kullanımını uygun bulmadıkları da belirtilmiştir.¹⁶ İlerleyen dönemlerde ise aşk kelimesinin tasavvufî bir terim olarak kullanımı sûfilerce benimsenmiş, sonrasında da oldukça yaygın bir kullanıma sahip olmuştur. Bu kullanımı câiz gören sûfiler, “*İman edenler Allah’ı daha şiddetle severler*”¹⁷ ayetinde olduğu gibi, ayet ve hadislerde geçen “şiddetli sevgi” anlamına gelen ifadelerin aşkı kastettiğini belirtmişlerdir.¹⁸

Her ne kadar Kur’an’da sarıh bir şekilde yer almasa da “aşk”, sufilere göre insanı Allah’a götüren yegâne enerji ya da kuvvettir. Allah’a vasıl olmak için yetersiz olan “akıl” yarı yolda kalır. İnsan ancak “aşk refrefi”ne binmek suretiyle hakikatte aşılamayacak sınırları aşabilir. Daha geniş bir açıdan bakmak gerekirse, evrendeki her şeyin muharrik gücü “aşk”tır. Zira sufiler ontolojik

¹¹ Refahî, *Kenzü’r-Rumûz*, vr. 5a-5b.

¹² Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, (Kahire: Dâru'l-Mearif, ts.), 6/4438; Mustafa Çağrıncı, “Nasihat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 22/408.

¹³ Refahî, *Kenzü’r-Rumûz*, vr. 5a.

¹⁴ Refahî, *Kenzü’r-Rumûz*, vr. 5a.

¹⁵ Refahî, *Kenzü’r-Rumûz*, vr. 5b.

¹⁶ Süleyman Uludağ, “Aşk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/16.

¹⁷ el-Bakara 2/165.

¹⁸ Uludağ, “Aşk”, 16.

olarak varlığın kaynağının, yani ilk maddenin -başka bir ifade ile "karşı madde"nin- "aşk" olduğuna inanırlar.¹⁹

Refahî'nin de tasavvufî konuları ele alırken aşk konusunu başa yerleştirdiği görülmektedir. Onun ele aldığı ana konuların başında aşkı öncelemesi tasavvuf düşüncesindeki varlık anlayışı ile izah edilebilir. Zira sûfîler, Allah-insan ilişkisinin temelinde aşk/muhabbeti koymaktadırlar. Evrenin ve insanın yaratılışının özünde muhabbet vardır. Varlık hikâyesi, Allah'ın "Gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim ve bu yüzden âlemi yarattım"²⁰ ifadesiyle yani bilinmeyi ve sevmeyi istemesiyle başlamıştır. Burada bilinmekten kasıt marifet, istemekten kasıt da muhabbet yani aşktır. Sûfîler Allah'ın insanı yaratmak için sebep kıldığı fiilin "*ahbabtu*" yani "diledim, arzuladım, sevdim" şeklinde kullanılmasından yola çıkarak kâinatta var olan her şeyin kaynağının muhabbet yani aşk olduğu kanaatine varmışlardır.²¹

Şair, "Fî beyânî't-tasavvuf" başlığı altında da aşk konusunu işlemiş ve orada "es-salâ nidasıyla tasavvuf ehline seslen ki âşıkların sohbetine gelsin"²² diyerek tasavvufun coşku ve âşk işi olduğunu belirtmiştir. Yine bir dizede;

"Ehl-i diller cem' idüben bâde vir

*Ya'nî dünyânîñ ğammını bâda vir"*²³ (Gönül ehlini, âşıkları topla, aşk kadehi ver, dünyanın gamını rüzgâra ver) diyerek yine tasavvufun âşıkların hali olduğunu anlatmıştır.

2.3. Nefsi Terk Etmek

Müellif, bu başlık altında kişinin içindeki hırs, heva ve arzulardan kurtularak, nefse uymaktan kaçınmasının ve onun kötülüklerinden arınmasının gerektiğini anlatmıştır. Bu ana temayı konunun ilk iki beyitte şöyle dile getirmiştir:

"Nefsdir âlûde-i hırs u hevâ

Bu hadesden kıl vudû' ey muktedâ

Ğusl eyle gel fenâ bahrine dal

*Bulasun ma'bûduña ta ittisâl"*²⁴

Bu beyitlerde, nefesine uyup heva ve ihtiraslarının kurbanı olan kimsenin Allah'a yönelebilmesi için öncelikle bu pisliklerden abdest alması (temzilenmesi) gerektiğini belirterek, Allah'a ulaşabilmesi için ise gusledip (tövbe edip) yokluk deryasına dalmasının (fena ve mahv hallerini yakalamasının) gerektiğine vurguda bulunur. Bu bölümde "namaz" konusunu müstakil ele almayıp hemen akabinde zekât konusuna geçmiş olması da dikkat çekmektedir. Ancak burada şunu da belirtmekte fayda var: Refahî bu ifadelerinde abdesti, nefsi tesiri altına alan heva ve arzulardan kurtulmak, guslü ise yokluk deryasına dalmak olarak yorumlamaktadır. Bu şekilde manevî temizliğe dönük zikri geçen bu sebep ve vesilelerin yerine getirilmesi durumunda mabuda olan vuslatın gerçekleşmesini ise namaz olarak yorumlamış olması muhtemeldir. Müellif, namâzda kıbleye yönelmeyi hakkın dışında her şeyden yüz çevirmek; secdenin sırrını ise nefsi terk etmek olarak yorumlamaktadır. Ayrıca insanın gönlüne şüphe doğup hata ettikçe sehiv secdesi yapması ikazında bulunmakta ve bu meyanda nefs-i emmârenin hırs ve azgınlığı her depreştiğinde yapılan hata için beş nöbetini tutmak/beş vakit namazı kılmanın söz konusu ikazı yapacağına atıfta bulunmaktadır.

Netice itibarıyla müellifin namazla ilgili yaptığı yorumların işarî nitelikte olduğu görülmektedir. Bu yorumlardan sarf-ı nazar edilemez, aksi halde namaza ayrı bir başlık açmamış

¹⁹ Geniş bilgi için bkz. Mahmud Erol Kılıç, *Sûfî ve Şiir* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 171-191.

²⁰ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1405), 2/215.

²¹ Mahmud Erol Kılıç, *Evvele Yolculuk* (İstanbul: Sûfî Yayınları, 2013), 17; İbrahim Hakkı Aydın, "Kenz-i Mahfî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/258.

²² Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 14b.

²³ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 14b.

²⁴ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 7b.

olmasını yorumlamak daha da güçleşmektedir. Oysa Hüseyinî bu konuyu *Kenzü'r-Rumûz*'unda, "Der-Beyân-ı Namâz Gûyed" başlığı altında müstakil olarak işlemiştir.

2.4. Zekât

Bilindiği üzere kelime-i şehâdetin yanında namaz, zekât, oruç ve hac ibadetleri de İslâm'ın beş temel esasını oluşturur. Bu ibadetlerin her biri, fıkıh eserlerinde müstakil başlıklar altında farzıyeti yanında başta rükün ve şartları olmak üzere ihtiva ettiği hükümler detaylı bir şekilde ele alınıp incelenmiştir. Hüküm bağlamında fıkıhın genellikle zahiri yönü göz önünde bulunduran yaklaşımının aksine tasavvufî eserlerde ibadetlerin daha çok hikmetleri çerçevesinde yapılan işârî yorumlarının öne çıktığı görülmektedir. Bir önceki başlıkta da geçtiği üzere bu meyanda Refâhî tarafından yapılan işârî yorumlar da dikkat çekmektedir.

Zekât konusunda müellifin ilk beyti şöyledir:

"Çünkü vardır mâlîñ ey sâhib-nisâb

Vir zekâtîñ Hakk katında ol musâb"²⁵ (Ey nisab sahibi malın vardır, o halde zekâtını ver. Hakk katında sevaba eriş). Bu ifadelerle öncelikle farzın ifasına vurguda bulunmuştur. Bununla birlikte ibadetler konusunu işlerken yer yer iş'arî yorumlarda da bulunduğu görülmektedir. Bu cümleden olarak;

"Kim bahîl-i ilm ola nâ-kesdürür

Buhl-i mâl idenden ol 'enhasdürür"²⁶ (Kim ki ilim cimrisi ola şeref yoksunudur; Mal cimriliği edenden daha aşağıdır) beytinde zekât ibadetini işlerken tasavvuftaki zekâtın da ilmin zekâtını vermek mesabesinde olduğuna imada bulunmuş ve Allah yolunda kişinin malı yanında ilminin de zekâtını vermesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, sûflerin sunduğu hizmetlerin de cömertlik ahlakının bir neticesi olduğunu da belirtmiştir.

2.5. Oruç

Oruç, ibadetler içerisinde nefis tezkiyesi, kötülüklerden korunmada kalkan gibi olması, sabrı öğretmesi, yoksulun halini anlamada duygudaşlık oluşturması vb. açılardan farklı boyutları olan bir ibadettir. Birçok hadiste de orucun bu yönlerine dikkat çekilir. Nitekim bir hadiste; *"Sizden biriniz oruçlu olduğu zaman çirkin söz söylemesin, cahillik yapmasın. Eğer birisi ona çatar veya küfrederse ben oruçluyum desin"*²⁷ buyrulur orucun ahlakî düzlemde kötülüklerden alıkoyma amacı da taşıdığına vurgu yapılır.

Müellif, bu başlık altında oruç konusunu anlatırken orucun sadece aç kalmaktan ibaret olmadığını, oruçlunun uzuvlarını da haramlardan koruması gerektiğini belirterek dilini yalan ve dedikodulardan korumayan kimsenin orucuna zarar vereceğini belirtir. Nitekim bir dizede;

"Ey şikem hâlî kalan Teñri kulu

Dil tehî kıl kim budur es-savm-u lî"²⁸ (Ey midesini boş bırakan Tanrı kulu, gönlünü temiz tut ki budur gerçek oruç) dizelerinde kişinin bedeniyle oruç tutarken ahlakıyla ve kalbiyle de oruç tutması gerektiğini belirterek havâssın orucuna dikkate çekmektedir. Nitekim tasavvuf ehlinin de oruç tutarken midesini yiyeceklerden uzak tuttuğu gibi kalbini de kötü düşüncelerden uzaklaştırıp temizlemesi gerektiğini belirtmektedir. Kuşeyrî (ö. 465/1072) de benzer mülahazalarda bulunmuş olup orucu zâhiri ve bâtını diye ikiye ayırarak "zâhiri orucun niyetle beraber orucu bozan şeylerden uzak durmak şeklinde tutulacağını bâtını orucun ise kalbi

²⁵ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 7b.

²⁶ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 8a.

²⁷ Buhârî, "Savm" 2; Müslim, "Siyam" 160; Ebû Dâvûd, "Savm" 25; Tirmizî, "Savm" 55.

²⁸ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 8a.

afetlerden, ruhu ve gönülu onda yer eden şeylerden korumak" şeklinde tutulacağını belirterek²⁹ avam ve havasın oruçlarının birbirlerinden farklı olduğuna dikkat çekmiştir.

2.6. Hac

"Fî beyanı'l-hacc" başlığında müellif hac ibadetinden bahsederken hacceden kimsenin ihram giymesine işaretle takva elbisesi giymesi gerektiğini belirtir. Ayrıca hac yolculuğunda binitin sağlam olması ve tavafın hakkıyla yerine getirilmesi noktasında haccın erkânına da vurgu yapar. Diğer taraftan yönere takılıp kalınmasının yanlış olacağını ve gönül ehli olunmasını da şu dizelerle anlatır:

"Tâlib-i dil olmayan gümrâhdır

*Kıl tavâf diliñe Beytu'llâhdır"*³⁰ (Gönle talip olmayan yolunu şaşırmıştır; Gönüle tavaf kıl ki o Allah'ın evidir.) Görüldüğü üzere hacceden kimsenin Kabe'yi tavaf ettiği gibi tasavvuf ehlinin iç dünyasında kalbi tavaf etmesi gerektiğini dile getirmektedir. İnsanın kalbini Kabe'ye benzeterek eğer tasavvuf ehlinin kalbinde dünya sevgisi olursa kalbin puthane gibi olacağını vurgulamaktadır. Sûfi gelenekte de benzer yorumlar yapılmıştır. Örneğin Tüsterî (ö. 283/896), Kabe ile insanın kalbi arasında şöyle bir benzerlik kurar: Kabe, Allah'ın Mescid-i Haram'da ve yeryüzünde işaret olarak ilk koyduğu şey olduğu gibi kalp de böyledir. Kalp, kulun Mevlasının önünde durma mekânıdır. O sadece Rabbine güvenir.³¹ Kuşeyrî ise bir şahsın, nefsiyle beytin etrafında, kalbiyle semanın melekûtunda tavaf edeceğini ifade eder.³² Necmeddîn Dâye de insanların kalp ve gönülleriyle başka şeylerin etrafında değil Allah'a (manevi) yakınlığın etrafında tavaf etmeleri gerektiğini vurgular.³³ İbn Acîbe ise kalplerin haccının her şeyi en ince ayrıntısına kadar bilen Allah'ın huzurunda el pençe divan durmakla gerçekleştiğini, bu durumun da gece ve gündüz devamlı olan bir hal olduğunu belirtir. Ona göre, bu makama ulaşanlar için her vakit Kadir gecesi, her mekân da değerli olan Arafat'tır.³⁴

2.7. İlim Konusu

İslâm dininde ilim önemli bir konuma sahip olup, ilim kelimesi ve türevleri Kur'an'da yaklaşık 750 yerde geçmektedir. İlimin önemi hadislerde de sıklıkla vurgulanmıştır. Öncelikle İslâm toplumunun benimsediği değerler sisteminin devamlılığı ilme bağlı olduğu için Hz. Peygamber ilmi yüceltmış ve teşvik etmiş, bu bağlamda ilmin nâfile ibadetten daha üstün olduğunu söylemiştir.³⁵

Müellif bu başlığın altında 29 beyit ile ilim konusuna geniş bir yer ayırmış, ilmin önemini, Allah'ın ve aşkın akıl ile bulunacağını cahillikten kurtulmanın da ilim ile gerçekleşeceğini vurgular. Müellif ilgili dizelerde;

"Rehnümâlar kim tarîkat aldılar

*Râh-ı aşkı dânişile buldılar"*³⁶ (Şol kılavuzlar ki tarikat yoluna girdiler; aşk yolunu ilim ile buldular) diyerek ilim olmadan tasavvufta seyrüsülûkün olamayacağını ve yine ilim olmadan aşk yolunun bulunamayacağını söyler. Müellif ilmin dosta yani Allah'a kavuşmada sadece bir vasıta olduğunu eğer ilim bu maksadı gerçekleştiriyorsa bunun kuru bir bilgi yığını olacağını şu dizelerinde vurgular:

²⁹ Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. İbrahim Besyûnî (b.y: el-Hey'etü'l Mısıriyye, 2000), 1/152-153. Benzer yorumlar için bkz. Necmeddîn ed-Dâye, *et-Te'vilâtü'n-Necmiyye (Bahrü'l-hakâik ve'l-me'ânî fi tefsîri's-seb'î'l-mesânî)*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, (Beyrut: Dâru'l kütübi'l-ilmiyye, 2009), 1/259; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân* (İstanbul: Matbaat-ü Osmanıyye, 1330), 1/291-292.

³⁰ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 8b.

³¹ Sehl b. Abdillâh et-Tüsterî, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm* (b.y: Dâru'l Harem li't-türâs, 2004), 202.

³² Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, II, 540.

³³ Necmeddîn ed-Dâye, *Te'vilâtü-Necmiyye*, 4/262-264. Aynı yorum için bkz. Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 6/29.

³⁴ Ahmed b. Muhammed İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-medîd fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-mecîd*, thk. Ömer Ahmed er-Râvî (Beyrut: Dâru'l kütübi'l-ilmiyye, 2005), 1/200.

³⁵ Tirmizî, "İlim", 19; İbn Mâce, "Mukaddime", 17.

³⁶ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 8b.

“İlm odur ki ola âniñla vasl-ı dost

Yohsa sâyir ilim olur bî-mağr (mağz) u post”³⁷ (İlim o dur ki ola onunla dosta kavuşma; yoksa bilgi olur makamsız ve postsuz). Refâhî, bunun için de öncelikle şeriat ilmini öğrenmenin gereğini şu dizelerde dile getirir:

“Gel şerî’at ilmini bil ibtidâ

Tıfla südden enfa’ olmaya ğidâ”³⁸ (Gel şeriat bilgilerini öğren evvela; Bebeğe süttten faydalı yiyecek olmaz.) Müellif, burada bebeğin süte olan zorunlu ihtiyacı gibi, şeriat ilmini öğrenmenin de bir kimse için ilk öncelik olduğunu vurgulamaktadır. Bir kısım sūfînin şer’î zahiri ilimleri geri plana iten tavırlarına karşın Refâhî’nin burada şer’î ilimlerin önceliğine değinmiş olması dikkat çekicidir. Bu duruma birçok mutasavvif alim de işaret etmiş, tasavvufi yaşamın öncelikle şer’î ilimleri öğrenmek ve bunları tatbik ile mümkün olduğunu belirtmişlerdir. Zira tasavvuf yolunda seyrüsülûku tamamlamak ve bir kısım hakikat ilimlerine (marifete) ulaşmak ancak zahiri şer’î hükümler ile amel etmekle mümkündür. Bu da her şeyden önce şer’î ilimlerin öğrenilmesini gerekli kılmaktadır.³⁹

Refâhî; “Ger çekerseñ ilm-i tahsilde renc / Olsadurur hazîneñ dolu genç” (Eğer çekersen sıkıntı ilim öğrenmede, hazinen mücevher ile dolu olur.) diyerek her ne kadar ilim öğrenmenin de bir kısım zorlukları olsa da bu zorluğa degeceğini, zira ilim öğrenmenin hazineyi mücevherlerle doldurma mesabesinde olduğunu belirtmektedir.

2.8. Nefis

Sözlükte; ruh, can, bir şeyin hakikati vb. anlamlara gelen nefis kelimesi,⁴⁰ tasavvufta insanı kötülüğe yönelten benlik, kötü huy ve hislerin mahalli konumundaki latife gibi menfi anlamları ifade etmek üzere kullanılmıştır. Buna göre nefis, şer ve günahın kaynağı olan “kötü huy ve süflî arzuların tamamı” anlamındadır ve ayette⁴¹ de belirtildiği üzere kötülüğü emreden bir vasfa sahiptir.⁴²

Tasavvufta insanın kendini tanıması çok önemlidir. Nefsini bilmek Allah’ı tanımanın en makul yoludur. “Nefsini bilen rabbini bilir” ifadesi bu bağlamda çok sık kullanılır, çoğu zaman da hadis olarak rivayet edilir.⁴³ Mutasavvıfların çoğuna göre de bir bedende sadece bir tek nefis bulunur. Kötülüğü emretme (emmâre), kötülüğü kınama (levvâme), itmi’nana erme (mutmainne), razı olma (râziye), razı olunma (marziyye) gibi hususlar bu tek olan nefsin mertebeleridir. Bir nefis pek çok renge girebilir, farklı görüntüler verebilir. Zira nefsin birçok nitelik, özellik, fiil, hal, tezahür ve tavırları mevcuttur.⁴⁴

Refâhî nefis bahsinde önce onu tanımanın öneminden bahsetmiştir. İlk beyitte:

Çünkü olduñ kendü nefisinden habîr / Mülk-i ma’nâ şahı olduñ ey fakîr”⁴⁵ (Ey fakir! Kendi nefisinden haberdar olduysan mana ülkesinin şahı olmuştundur) diyerek nefsi tanımanın önemini açık bir şekilde vurgular. Nefsi tanımanın önemini çoğu zaman hadis olarak zikredilen rivayetle manzum olarak şöyle temellendirir: Anıñ çün buyurur ol Fahr-i nâs / Nefsini kim bilse olur Hak-şinâs.”⁴⁶ (Onun için o insanlığın övüncü/peygamber buyurur ki; Kim nefisini bilirse Hakk’ı bilir.)

³⁷ Refahî, *Kenzü’r-Rumûz*, vr. 9a.

³⁸ Refahî, *Kenzü’r-Rumûz*, vr. 9a.

³⁹ Muhammed b. İshak el-Kelebâzî, *Kitâbu’t-taaruf lîmezhebi ehli’t-tasavvuf* (Kahire: Mektebetü’l-Hânicî, 1994), 58; İzz b. Abdisselam, *Kitâbü’l-Fetâvâ* (Lübnan: Dâru’l-Ma’rife, 1967), 71-72.

⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 6/4501.

⁴¹ Yûsuf 12/53.

⁴² Abdurrezzak el-Kaşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015), 559; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012), 274.

⁴³ Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, 2/262.

⁴⁴ Süleyman Uludağ, “Nefis”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/527-528.

⁴⁵ Refahî, *Kenzü’r-Rumûz*, vr. 11a.

⁴⁶ Refahî, *Kenzü’r-Rumûz*, vr. 11a.

Daha sonra müellif nefsin tuzaklarına karşı ikazda bulunarak, nefsin şeytan ile işbirliği yaptığını, uyanık olunması gerektiğini vurgular. Nefsin gönül ehli mü'minin düşmanı olduğu, bir an bile tuzağından gafil olmamak gerektiği konusunda uyarıda bulunur. Mutasavvıflarca bazen saldırgan köpeğe, kurnaz tilkiye, pisboğaz domuza, iğrenç fareye ve yılan gibi korkunç varlıklara benzetilerek istiarelerle anlatılan nefis⁴⁷ müellif tarafından şu beyitte ejderhaya benzetilmiştir:

Nefs ejderhâdur ur başın ânuñ

*Ta ki mesmûm olmaya cân u tenüñ*⁴⁸ (Nefis ejderhadır, başını vur ki; Canın ve tenin zehirlenmesin.)

2.9. Kalp

Tasavvufî mânâda kalp, insanın mahiyeti, madde ile mânânın birleştiği yer, akıl, ruh, Allah'ın tecellî ettiği mahal, ilâhî latîfe gibi çok yönlü mânâları ifâde eder.⁴⁹ Tasavvufta bilginin kaynağının kalb olduğu kabul edilir. Ancak kalp, aklın karşıtı olmayıp bir yere kadar akılla iç içedir. Akletme kalbin bir işlevidir, düşüncüyü üreten aklın kaynağı kalptir. Metafizik alanda kalbin akli aştığını belirten sûfiler bu konularda kalbin sezgisini esas almışlardır. Onlara göre sözlükte “bağlamak” anlamına gelen aklın faaliyet alanı sınırlı olup, buna karşılık kalp âlemi çok daha geniştir.⁵⁰

Refâhî de kalp başlık altında önce kalbi tanıtmaktadır. Nitekim konunun ilk beytinde; “*Bil nedir dil*” sorusunu sorarak kalbin mahiyeti ve önemine dikkat çekmekte, bu sorunun akabinde cevaben; “*Bil nedür dil mahzen-i esrâr-ı Hak*”⁵¹ diyerek kalbin Cenab-ı Hakk'ın gizli sırlarının hazinesi olduğunu belirtmektedir.

“Dil âni buldı ki ‘âlem bulmadı

Dil âni bildi ki âlem bilmedi”⁵² (Kalp/gönül Allah'ı buldu âlem bulmadı; Gönül onu bildi, âlem bilmedi.) diyerek de kâinatta Allah'a ulaşabilen yegâne şeyin kalp olduğunu vurgulamış, daha sonra aklın kalbin koruyucu bekçisi olduğunu söylemiştir.

2.10. Ruh

“Ruh” kelimesi genellikle “canlılarda hayatı sağlayan unsur” şeklinde tanımlanmaktadır.⁵³ Ruhun farklı tarifleri yapılmakla beraber genel olarak âlimlerin çoğunluğunun ruhu; “Ana rahminde oluşması sırasında melek tarafından insanın bedenine üflenen ve ölümü anında insan bedeninden çıkarılan idrak edici ve bilici hakikati.” şeklinde ifade ettikleri görülür.⁵⁴ Buna göre insan ruhu denildiğinde canlılık, bilinç, akıl, idrak, irade gibi niteliklere sahip bir özden söz edilmektedir.

Müellif ruh konusunun ilk beytinde; “*Şem'-i câna çünki pinhândır gelen*”⁵⁵ diyerek can mumuna yaşam enerjisinin ruhtan geldiğini beyan ederek başlamıştır. “*Cân için emr-i Hudâ'dandır vücûd*” dizesinde de bedene yaşam enerjisi vermek için Cenab-ı Hakk'tan emir aldığını vurgulamıştır. Balçıktan ve topraktan yaratılan insan bedeninin ruhtan nasıl yaşam enerjisi aldığını, can bulduğunu aklın idrak edemediğini söylemiş ve beyitlerinde ruhtan can diye bahsetmiştir. Müellif “*Taht-ı kalbde oturdı şâh-ı rûh*”⁵⁶ mısrasında ise gönül tahtının şahının da ruh olduğunu belirtmiştir.

⁴⁷ Bkz. Uludağ, “Nefis”, 32/527-528.

⁴⁸ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 11b.

⁴⁹ Necmeddîn ed-Dâye, *Mirsâdü'l-'ibâd* (Tahran: y.y., 1352), 110; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), 144.

⁵⁰ Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* (Kahire: y.y., 1293), 2/155,394; 4/25.

⁵¹ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 12a.

⁵² Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 12a.

⁵³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 205.; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3/1768.

⁵⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, nşr. Fâtıma Yûsuf el-Hiyemî (Beyrut: y.y., 2004), 3/213,421; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* (Kahire: y.y., 1939), 3/3.

⁵⁵ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 12b.

⁵⁶ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 12b.

"Dil saray ve cân aña sultândır

Cân nedîm-i hazret-i cânândır"⁵⁷ mısrasında, kalbin/gönlün bir saray, ruhun onun sultanı ve aynı zamanda da Cenab-ı Hakk'ın hizmetkârı olduğunu söylemektedir. *"Ümmet içre hem-çû Ahmed'dir ol er"*⁵⁸ mısrasında ise ruhu Hz. Muhammed'e (s.a.v.) benzetmiş, yani insanlar içerisinde Hz. Peygamber nasıl eşsiz insan ise ruh da bütün varlık içerisinde öyle eşsizdir şeklinde bir çıkarımda bulunmuştur.

2.11. Tasavvufta Makamlar

Tasavvufî bir terim olarak makam, kulun tekrar etmek suretiyle elde ettiği ve kendisinde özellik hâline getirdiği ahlâk veya kulun riyazet, müşahede ve ibadetle ulaştığı derece demektir.⁵⁹ Makam, sâlikin tasavvuf vadisinde kat ettiği manevi menzil, Allah ile kulu arasındaki manadır.⁶⁰ Makamın meydana gelişinde sâlikin şahsi gayreti ve iradesi önemli bir rol oynamaktadır.⁶¹ Her makamın başlangıç ve bitiş noktaları vardır. Bu iki arada sâlikte birçok hâller vukû bulmaktadır. Her makama ait bir ilim ve her hâle ait bir işaret mevcuttur. Sâlik, sahip olduğu makamı korumak ve hükümlerini yerine getirmekle mükelleftir.⁶² Bununla birlikte, içinde bulunduğu makamın gereklerini yerine getirmeden başka makama geçmemelidir.⁶³

Müellif bu kısımda makamların öneminden bahsetmektedir. Bu bağlamda ilk beyitte;

"Ey nev-âmûz-i debîristân-i aşk

Cehd kıl k'olasun ebced-hân-ı aşk"⁶⁴ (Ey aşk okulunun acemisi! Cehd ve çaba göster ki aşk hanının ilk harfleri olasın) diyerek makamlardaki ilk basamağın önemine işaret etmiştir. Konunun son beytinde ise;

"Olmağıl ey murg-ı zîrek sayd-ı dâm

K'olmayasun pây-bend-i her makâm"⁶⁵ (Ey zeki kuş! Tuzağa yakalanma; Ki her makamda ayakların bağlanmasın) diyerek makamları kat etmede muhtemel tehlikelere dikkat çekmiştir. Müellifin eserinde yer verdiği makamlar şunlardır:

2.11.1. Tövbe Makamı

Tövbe, tasavvufî makamların ve menzillerin ilkidir. Bu sebeple "bâbü'l-ebvâb" (ana kapı) diye adlandırılır. Tasavvufî hayata tövbe kapısından girilir; takvâ, zühd, fakr, sabr, tevekkül ve rızâ gibi makamlarda tövbenin önemi artar ve bu durum sâlik son nefesini verinceye kadar devam eder.⁶⁶

Müellif de makamlardan bahsettikten sonra ilk makam olarak tövbe makamını ele almıştır:

"Dem-be-dem eyle dil ile i'tizâr,

Dâr-ı kalb içre nedem bulsun karâr"⁶⁷ dizelerinde (Her an dilinle özür dile ki kalp evinde pişmanlık karar bulsun.) diyerek sürekli tövbe etmeye vurguda bulunmuştur.

⁵⁷ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 13a.

⁵⁸ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 13a.

⁵⁹ Ebû Nasr es-Serrâc, *el-Lüma'*, nşr. Abdülhalîm Mahmûd-Tâhâ Abdülbâkî Sürûr, (Kahire: y.y., 1960), 65; Ebü'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm el-Kuşeyrî, *er-Risâle* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2001), 191; Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 410.

⁶⁰ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul Marmara Üni. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1994), 153.

⁶¹ Kuşeyrî, *Risâle*, 1/151; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 232; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 152.

⁶² Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 153.

⁶³ Kuşeyrî, *Risâle*, 191; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 232; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 172; Selami Şimşek, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Litera Yayınları, 2017), 221.

⁶⁴ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 17a.

⁶⁵ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 17b.

⁶⁶ Kelâbâzî, *Taaruf*, 107-109; Kuşeyrî, *Risale*, 200-206; Süleyman Uludağ, "Tövbe", *TDV İslâm Ansiklope-disi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/285.

⁶⁷ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 18a.

Müellif avam ve havassın tövbelerinin farklı olduğunu şu dizelerle dile getirmektedir:

"Fi'l-i bedden tevbe eyler gerçi 'âm

Hâssa gafletden olur tevbe mudâm"⁶⁸ (Avam kötü fiil işlemekten tövbe eder; Hâvas için tövbe ise daima gafletten olur.) diyerek avamın tövbesinin yapılan kötü amellerden yani işlenen günahlardan, havassın tövbesinin ise gafletten olacağını ifade etmiştir.

2.11.2. Zühd Makamı

Sözlükte zühd; "bir şeye rağbet etmemek, ona karşı ilgisiz davranmak, ondan yüz çevirmek, terk etmek, her şeyin azı, meyletmeme," gibi anlamlara gelir. Zühdün karşısı 'rağbet'tir.⁶⁹ Zühd kavramı genellikle dünyaya karşı olumsuz tavır ve davranışların bütününe ifade eder. Dünya malına, makama, mevkiye, şan ve şöhrete önem vermeme; azla yetinme, çokça ibadet etme, âhiret için hayırlı işlere yönelme zühdün bazı göstergeleridir.⁷⁰

Zühd her şeyden önce bir terk fiilidir ve terkedilen şeye göre kısımları, dereceleri vardır. Zühdün ilk derecesi dinin yasakladığı şeyleri terketmek, ikincisi şüpheli şeylerden uzak durmaktır ki buna "vera" denilir. Üçüncüsü yapıp yapılmamasına ruhsat verilen şeyleri terk etmektir. Azimet ehlinin zühdü, Hz. Peygamber'in yaptığı gibi mümkün olduğunca mubah olan şeylerin en azıyla yetinmektir (az yemek, az konuşmak, az uyumak gibi). Zühdün en yüksek derecesi Allah'ın dışındaki her şeyi kalpten çıkarmak, kalbi daima Hak ile birlikte tutmaktır.⁷¹

Müellif bu bahiste;

"Dâne-i dünyâya gel kılma heves

Tîğ-ı zühdile yûri dâmiñi kes"⁷² (Dünya danesine heves etme; Yürü zühd kılıcıyla tuzağı kes.) diyerek dünya malına heves edilmemesi gerektiğini belirtmekte ve dünyalıkların bir tuzak olduğunu vurgulamaktadır.

"Zühdüñ oldı şartı ey dânende merd

Kıl dû-âlemden dili yektâ vü ferd"⁷³ beytinde zühdün şartının iki âlemde (terk-i dünyâ, terk-i ukbâ) gönlünün bir olması gerektiğini söyledikten sonra;

"İhtiyâr-ı terk iden bulur makâm

Zühd içinde zühd iden olur hümâm"⁷⁴ (Tercihini/isteğini terketmeyi seçen makam bulur; Zühd içinde zühd eden himmetli olur.) diyerek zühd makamı için ihtiyarı terkin önemine dikkat çekmektedir. Müellifin bu anlayışı yukarıda zühdün tarifinde de geçtiği üzere "meyletmeme/rağbet etmeme" anlayışı ile örtüşmektedir.

Müellif; "Uş bu dünyâda nihân u âşikâr

Zerre-i nâ-çizdir bî-i'tibâr"⁷⁵ (Bu dünyada açık ve gizli ne varsa; Bir zerre kadar değersizdir.) diyerek zühd anlayışını özlü bir şekilde dile getirmiştir.

⁶⁸ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 18b.

⁶⁹ Ebu Nasr İsmâil b. Hammad el-Cevherî, *es-Sıhah tâcu'l-Luğa ve sıhâhu'l-arabiyye*, (Beyrut: Dâru'l-İlim, 1987), 2/481; İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 3/876, İsfehani, *Müfredât*, 215; Kaşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 282; Ahmet Yıldırım, *Din Dünyevileşme ve Zühd* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 27.

⁷⁰ Ali b. Muhammed eş-Şerif el-Cürcanî, *Kitabü't-Ta'rifat*, (Kahire: Dâru'l-Fadile, ts.), 99; Mansur Gökcan, *Temel Ahlaki Prensipleriyle Tasavvuf* (Ankara: Harf yayınları, 2017), 123.

⁷¹ Bkz. Kuşeyrî, er- *Risâle*, 111, 127, 252-257; Tâhîr İbn Kayserânî el-Makdîsi, *Safvetü't-Tasavvuf (Tasavvufun Özü)*, çev. M. Cevat Ergin (İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2015), 432; Kürşat Demirci, "Zühd", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/530-531.

⁷² Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 18b.

⁷³ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 19a.

⁷⁴ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 19a.

⁷⁵ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 19a.

2.11.3. Sabır Makamı

Sabır, nefsi akıl ve dinin öngördüğü veya yasakladığı hususlara karşı tutmak ve alıkoymak, başa gelen sıkıntı ve belâlar karşısında metanet göstermek ve olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen sebatkâr tutum olarak ifade edilebilir.⁷⁶

Tasavvufî bir kavram olarak sabır, başa gelen musîbetlere karşı Allah'tan başka kimseye şikâyetçi olmamak ve dayanıklı olmak, yakınmamak, sızlanmamak, nefse ağır gelen, hoş gitmeyen şeyler karşısında dünya ve ahiret yararını düşünerek hareket etmek, kalbinde bulunmakta olan sükûnet ve dayanma gücünü kullanmaktır.⁷⁷ Sabır sadece musîbetlere katlanmak ve şikâyetçi olmamak değil aynı zamanda Allah'a olan kulluk ve ibadette sebat edip kararlılık göstermek, isyandan da kaçınmaktır. Nimete karşı da sabır vardır. Allah'ın verdiği nimeti verilmiş gayesine uygun kullanmak ve Allah'a isyanda kullanmamak da nimete karşı gösterilecek sabırdır.⁷⁸

Müellif; *"Her bir işde merd-i sabr itmek gerek*

*Râh-ı Hakk'a sabırla gitmek gerek"*⁷⁹ diyerek sabır konusuna, her işte sabır etmek ve Hakk yoluna sabırla gitmek gerektiği şeklinde başlamıştır.

*"Kim ki bî-sabr olsa düşer müşkile"*⁸⁰ mısrayla sabırsız kişinin sıkıntıya düşeceğini, *"Eyle sabr-ı mihnet ü renc ü belâ / Ta olasin bahr-i fakra âşinâ"*⁸¹ dizelerinde de mihnet, çile ve belaya sabredilmeli ki böylece *fakr* denizine aşına olunacağını belirtir. Aynı zamanda "sabır" makamından sonra "fakr" makamına ulaşılacağına da işaret etmektedir.

2.11.4. Fakr Makamı

Arapça bir kelime olan fakr kelimesi "ihtiyaç sahibi/yoksul olmayı" ifade eder. Tasavvufta ise kişinin kendinde gördüğü her şeyi Allah'a ait ve Allah tarafından olduğunu bilmesi ve bu bilinci kuvvetle taşır hâle gelmesidir.⁸² İlk sûfiler "yoksulluk" anlamına gelen fakr ile "Allah'a muhtaç olma" anlamına gelen fakrı birleştirerek bunu kendi meslekleri ve gayeleri haline getirmişlerdir. Onlara göre fakr Allah'a giden yol, fakîr de bu yolun yolcusudur. Tövbe, vera', zühd, fakr, sabır, tevekkül, rızâ şeklinde sıralanan tasavvuf makamların dördüncüsü olarak fakr kabul edilmiştir. Fakat fakr çok defa tasavvufî bir makam değil bir yol yahut metot olarak görülmüştür.⁸³

Müellif Şeyh Refahî, fakr'ı makamlar arasında zikretmiş ve sabırdan sonra onu dördüncü makam olarak konumlandırmıştır. Müellif bu kısımda "fakr"/yokluk makamını anlatıp bu makamın yani yokluğun tevhidin birinci durağı olduğunu belirtmiştir. Daha sonra fakrın gerçek manada zenginlik olduğunu vurgulayarak aynı zamanda fakrın îsâr yani başkasını kendi nefesine tercih etme olduğunu da söylemiştir. İlgili dizelerde bu durumu şöyle anlatır:

"Fakrdır tevhîdîñ evvel menzili

*Fark ider ehl-i hakk u bâtlı"*⁸⁴ (Fakrdır tevhidin ilk menzili, ayırt eder hak ile batıl ehlini.)

"Fakr donın gey olub ehl-i fenâ

⁷⁶ İsfahânî, *Müfredât*, "sabr" md; Mustafa Çağrıcı, "Sabır", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/337.

⁷⁷ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 298; Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 326; İsmail Karagöz, vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 567.

⁷⁸ Ebû Hafs Şihabüddin Ömer es-Sühreverdi, *Avârîfü'l-meârif* (Mekke: Mektebetü'l-Mekkîyye, 2001), 2/826.

⁷⁹ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 19b.

⁸⁰ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 19b.

⁸¹ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 19b.

⁸² Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 79.

⁸³ Gazzâlî, *İhyâ*, 4/202-205; Kuşeyrî, *Risâle*, 539; Süleyman Uludağ, "Fakr", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/133.

⁸⁴ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 20a.

*Kâni' ol fakrile kim oldur ginâ*⁸⁵ (*Fenâ* ehli olup *fakr* elbisesini giy; *Fakr* ile *kâni* ol ki zenginlik odur.) Diğer taraftan müellif "*Bedter-i cümle makâmât oldı bu*" mısraı ile de fakr makamının tasavvuftaki en zor aşama olduğunu vurgulamıştır.

2.11.5. Şükür Makamı

Sözlükte "yapılan iyiliği bilmek ve onu yaymak, iyilik edeni iyiliğiyle övmek, minnettarlık" anlamındaki şükür kelimesi terim olarak; "Allah'tan veya insanlardan gelen nimet ve iyilikten dolayı minnettarlığını ifade etme, nimete söz ve fiille mukabelede bulunma, Allah'a itaat edip günah işlemekten uzak durmak suretiyle nimetin gereğini yapma" şeklinde tanımlanmıştır.⁸⁶ İlim, amel ve hâl ile olmak üzere üç türlü şükürden söz edilir. Âlimlerin şükürü dilde, âbidlerinki fiilde, âriflerinki ise haldedir.⁸⁷

Refâhî, şükre dair beytinde;

"Hadd-i şükre vâsıl olmaz bir Ehad

*Hayret oldı hâsıl-ı şükr-i Samed*⁸⁸ diyerek şükürün temel şartının Allah'a şükür olduğunu, bir kimsenin Allah'a gereği gibi şükretmediği sürece şükür derecesine ulaşmayacağını vurgulamaktadır.

Şükür kelimesinden türyen şâkir ve şekûr terimleri kullanımı sufiler nezdinde farklı yorumlanmıştır. Bazı sûfler insanlar için kullanıldığında şâkiri "varlığa şükreden", şekûr "yokluğa şükreden"; bazıları şâkiri "verildiğinde şükreden", şekûr "verilmediğinde şükreden"; bazıları da şâkiri "nimete şükreden", şekûr da "belâya şükreden" diye izah etmişlerdir.⁸⁹ Müellif de şâkir ve şekûr terimlerinin birbirinden anlam olarak farklı olduğunu belirterek;

"Şâkir oldur kim kıla şükr-i 'atâ

*Hem şekûr oldur k'ide şükr-i belâ*⁹⁰ (Şâkir cömertliğe şükredendir, şekûr ise belaya bile şükredebilendir) şeklinde açıklamıştır.

2.11.6. Havf ve Recâ Makamı

Havf, "korkmak, kaygılanmak, ürkemek, endişe duymak" vb. anlamlara gelmektedir. Dini literatürde ise; "hoşlanılmayan bir durumun başa gelmesinden veya arzulanan bir şeyin elde edilememeye ihtimalinden ötürü duyulan kaygı ve korku" anlamında kullanılmaktadır.⁹¹ Recâ ise sözlükte "ümit, emel, ummak, beklenti içinde olmak, istemek yahut içerisinde mutluluk ve rahatlık olan bir şeyin elde edilebileceğine dair zan" anlamlarına gelmektedir. Tasavvuf literatüründe ise, kulun Allah'ın rahmetine güvenerek ümit içinde olmasını ifade etmektedir.⁹²

Bazı sûfler havf ve recâ'yı hal olarak kabul etmişlerdir. Nitekim ilk sûfi müelliflerden Serrâc bu iki kavramı eserinde haller kısmında anlatmıştır.⁹³ Ebû Tâlib el-Mekkî ise recâyı makamlar arasında saymıştır.⁹⁴ Gazzâlî'ye göre ise recâ sülûk ehlinin makamı, tâliplerin halidir. Tasavvuf yolunun bir menzilinde bulunan bir sûfiye göre hal olan recâ, başka bir menzilde bulunana göre makam olabilir.⁹⁵ Havf ve recâyâ dair Kur'an'da yer alan, "*Korku ve ümit içerisinde Rablarına dua ederler.*"⁹⁶ ayetini referans alan sûfler bu iki kavramın kişinin hayatında dengeli ve

⁸⁵ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 20a.

⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/2305-2306; Muhammed b. Yakub Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-muhit*. (Beyrut: Müessesetür'-Risâle, 2005), 419.

⁸⁷ Kuşeyrî, *Risâle*, 2/493-494; Şimşek, *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, 335.

⁸⁸ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 20b.

⁸⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, 2/491-492

⁹⁰ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 20b.

⁹¹ *Cürcanî, Ta'rifât*, 90; İsfahânî, *Müfredât*, 161; Mustafa Kara, "Havf", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/528.

⁹² İsfahânî, *Müfredât*, 190; Süleyman Uludağ, "Recâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/502.

⁹³ Serrâc, *Lüma'*, 91.

⁹⁴ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb* (Kahire: y.y., 1961), 5/225, 432.

⁹⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, 4/138.

⁹⁶ Secde 32/16.

eşit seviyede olması gereken güzel haslet olarak değerlendirmişlerdir. Nitekim sûfiler arasında meşhur olan “havf ve recâ amelini iki kanadıdır, onlarsız uçulmaz,” sözü her iki kavramın dengede olmasına işaret etmektedir.⁹⁷

Refahî de korku ve ümit arasında dengenin bulunması lüzumuna vurgu yapar ve bu denge durumunu kuşun iki kanadına benzeterek şu şekilde anlatır:

“Murg-i îmâna dü per havf u recâ

*Murg-ı bî-per kande uçar ey fetâ*⁹⁸ (Korku ve ümit iman kuşuna iki kanattır. Ey yiğit, kanatsız kuş nasıl uçar?) Diğer bir dizede ise;

“Eyle gel havf u recâyı tekye-gâh

*Biri kem olsa degilsin merd-i râh*⁹⁹ (Gel korku ve ümidi tekke eyle, biri eksik olursa bu yolun adamı değildir.) diyerek korku ve ümit dengeli olarak birlikte bulunmasının lüzumuna vurguda bulunur.

2.11.7. Tevekkül Makamı

Tevekkül dini literatürde, insanların ellerinde bulunandan ümidi kesip Allah’a güvenmek, her hususta Allah’a teslim olup gerekli tüm tedbirleri aldıktan sonra tam bir inançla işlerini Allah’a havale etmek ve her durumda yalnızca Allah’a sığınmaktır. Kişinin, kendini her durumda Allah’ın irade ve takdirine teslim ederek O’ndan gelene razı olması tevekkülün özünü meydana getirir.¹⁰⁰

Tevekkül tasavvufta bir makam ve hal olarak kabul edilir. Sûfiler tevekkülün birçok çeşidi ve mertebesinden bahsetmişlerdir. Onların tevekküle dair tanımları bu çeşit ve mertebelerle ilgilidir. Bazı sufler tevekkülü, “kalbin Allah Teâlâ’ya itimat etmesidir” şeklinde genel bir tarif yaparken, bazı sûfiler ise tevekkülün biri bütün müminleri kapsayan (avam), diğeri müminlerden özel bir zümreyle ilgili olan (havas), üçüncüsü çok özel bir zümreye özgü bulunan (ehassü’l-havas) üç mertebesinden söz ederler.¹⁰¹ “Müminler Allah’a tevekkül etsinler”¹⁰² meâlindeki âyet birinci, “Tevekkül edenler Allah’a tevekkül etsinler”¹⁰³ âyeti ikinci, “Kim Allah’a tevekkül ederse O ona kâfidir”¹⁰⁴ âyeti üçüncü mertebedeki tevekkülle ilgilidir.¹⁰⁵

Görüldüğü üzere sûfiler, tevekkül konusunda değişik yorumlarda bulunmuşlardır. Allah’ın bütün canlılara rızıklarını vereceği vaadine dayanan¹⁰⁶ bazı sûfiler tevekkülü rızık kaygısı taşımama biçiminde anlamıştır.¹⁰⁷ Müellif Refâhî’nin de benzer anlayışı dile getirdiği şu mısralarda görülmektedir:

“Rûz u şeb rızkıñ gelür ey bî-haber

Yime gel ferdâyiçün hûn-ı ciğer”

Rızkıñı takdîr idübdür ol Ganî

*Tâlib-i dünyâ olub kalma denî*¹⁰⁸ (Ey her şeyden habersiz kimse! Gündüz gece rızkın gelir, gel yarın endişesiyle kendini parçalama. O Ganî olan Allah senin rızkını takdir eder, dünyaya talip

⁹⁷ Mahmud Esad Erkaya, *Kur’an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 162.

⁹⁸ Refahî, *Kenzü’r-Rumûz*, vr. 21a.

⁹⁹ Refahî, *Kenzü’r-Rumûz*, vr. 21a.

¹⁰⁰ Cürçânî, *Ta’rifât*, 70; Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 656; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 658; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 351; Mansur Gökcan, “Tasavvufta Tevekkül Anlayışı”, *Çukurova Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2018), 133.

¹⁰¹ Serrâc, *Lüma*’, 78-79; Süleyman Uludağ, “Tevekkül”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/3.

¹⁰² el-Mâide 5/11.

¹⁰³ İbrâhîm 14/12.

¹⁰⁴ Talâk 65/3.

¹⁰⁵ Serrâc, *Lüma*’, 78.

¹⁰⁶ el-Mâide 5/114.

¹⁰⁷ Gazzâlî, *İhyâ*’, 4/260.

¹⁰⁸ Refahî, *Kenzü’r-Rumûz*, vr. 22a.

olup da alçalma.) Refâhî, “Ey yol eri! Zahiren uğraşmak şahsı tevekkülünden berî eylemez.” diyerek de sebebe sarılmanın tevekkülün gereği olduğuna işaret etmiştir.

2.11.8. Rızâ Makamı

Sözlükte “hoşnut ve memnun olmak, tasvip etmek, beğenmek” anlamına gelen rızâ kelimesi tasavvufa ait temel kavramlardan biri haline gelmiştir. Kur’an’da ve hadislerde rızâ kavramı üzerinde önemle durulmuş, müminler Allah’ın rızâsını kazanmaya teşvik edilmiş, rızâ mertebesine erişmenin en büyük mutluluk olduğu belirtilmiştir. “Allah onlardan razı oldu, onlar da Allah’tan razı oldular”¹⁰⁹ meâlindeki âyetler Allah ile kul arasındaki rızâ halinin karşılıklı olduğunu gösterir. Tasavvufun ilk dönemlerinden itibaren rızâ kavramına özel bir önem verilmiştir. Buna göre rızâ, ilâhî iradeye tâbi olduğu için kulun kendi iradesini ve tercihini terk etmesidir.¹¹⁰ Bu bağlamda tasavvufî bir kavram olarak rıza, kaderin acı tecellilerine karşı kalbin huzur ve sükûn hâlinde olmasıdır.¹¹¹

Hâller ve makamlar çerçevesinde sûflerin rızaya yaklaşımında, rızanın hâl mi yoksa makam mı olduğu konusunda fikir ayrılıkları bulunmaktadır.¹¹² Rıza, bazı sûfler tarafından hâl olarak kabul edilirken bazı sûfler tarafından makam olarak kabul edilmektedir.¹¹³ Nitekim araştırmamıza konu olan eserde de rızâ “Fî makâmî’r-rızâ” başlığı altında makam olarak kabul edilmiştir. İlgili dizede;

“Sâlik-i râha rızâ olsa makâm

*Menzil-i a'lâya irer ol hümâm*¹¹⁴ (Bu yolun yolcusuna makam rıza olursa o himmetli kişi en yüce menzillere ulaşır.) denilerek rıza, sarîh bir şekilde makam olarak betimlenmiştir. Bu başlık altındaki beyitlere bakıldığında seyrüsülûk sahibi bir kimse için rızanın ilâhî iradeye tam bir teslimiyet olduğu bu bağlamda kulun kendi iradesini terk etmesi gerektiği vurgulanarak bu yolun yolcusuna ancak bu şekilde gizli manâların açılacağı belirtilir. Aşağıdaki mısralar, Allah’ın takdirine rıza gösterilmesi hususunda meseleyi özetler niteliktedir:

“Dâimâ Hak’dan rızâ eyle taleb

Hükmüne virgil rızâ hem rûz u şeb

Râzî ol her hukme kim oldur rızâ”¹¹⁵

2.12. Tasavvufta Haller

Sözlükte “değişme, dönüşme, durum ve tavır” gibi anlamlara gelen hâl kelimesi (çoğulu ahvâl) Arapça حول/havl kökünden gelir. Çoğu sûfî tarafından “hal” parlayıp sönen ve sürekliliği olmayan şimşeğe benzetilmiş ve hal, isminden de anlaşılacağı üzere geçici bir şey olarak ifade edilmiştir. Makamların irade ile ve çalışılarak kazanılan nitelikler (mekâsib) olmasına karşılık hallerin tamamıyla ilâhî bağışlardan (mevâhib) ibaret olduğu kabul edilir. Tasavvufta ulaşılan her makamın kendine özgü halleri vardır. Bir makamdan diğer bir makama yükselen sûfînin halleri de değişir ve böylece daha mükemmel hallere ulaşmış olur. Ayrıca belli bir makamda bulunan sâlikin halleri de kendisi bu makamda iken sürekli değişir ve olgunlaşır. Hallerdeki değişim sonsuza kadar sürüp gider. Bu durum Hak’la doğru yapılan mânevî yolculuğun (seyrüsülûk) sonsuzluğunu ifade eder.¹¹⁶

Refâhî de bu kısımda seyrüsülûkta bulunan sâlikin hallerinden bahseder. Örneğin;

¹⁰⁹ el-Mâide 5/119; el-Mücâdele 58/22; el-Fecr 89/28; el-Beyyine 98/8.

¹¹⁰ Serrâc, *Lüma*’, 80; Kuşeyrî, *Risâle*, 1/422; Süleyman Uludağ, “Rıza”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/56.

¹¹¹ Serrâc, *Lüma*’, 80; Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 553.

¹¹² Kuşeyrî, *Risâle*, 1/422; Sühreverdî, *Avârifü’l-meârif*, 810; Bedriye Reis, “Tasavvuf Klasiklerinde Rıza Kavramı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/53 (2017), 892.

¹¹³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 232.

¹¹⁴ Refâhî, *Kenzü’r-Rumûz*, vr. 22b.

¹¹⁵ Refâhî, *Kenzü’r-Rumûz*, vr. 23a.

¹¹⁶ Kuşeyrî, *Risâle*, 184; Mehmet Demirci, “Hal”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/216.

“Bî-tekelluf âşık-ı mahbûb ol

*Bî-taleb dîvâne-i matlûb ol”*¹¹⁷ dizelerinde, “kendi isteğiyle Cenab-ı Hakk’ın âşığı ol, bir şey beklemeden Cenab-ı Hakk’ın divanesi ol” diyerek tasavvufta nasıl bir hal içerisinde olmanın gerektiğine vurguda bulunur. Bu kısımda ilk olarak şevk halinden başlayarak beş halden bahsetmektedir.

2.12.1. Şevk Hali

Sözlükte “istemek, arzulamak, özlemek” anlamına gelen şevk kelimesi felsefe ve tasavvuf literatüründe, “herhangi bir varlığın, kendi varlık kategorisi içinde en yüksek derecede yetkinliğe ulaşabilmesi için gerekli niteliklere sahip olmaya duyduğu derin arzu ve eğilim; kalbin sevdiğine kavuşma arzusu, sevilenin ismi anıldığında kalpte duyulan heyecan” vb. şekillerde tarif edilmiştir.¹¹⁸

İslâm filozofları, insanın bedensel ve psikolojik hareketleriyle zihinsel güçlerinin işleyiş sürecini ve nihayet mutluluk arayışını da şevk kavramıyla açıklamışlardır. Buna göre organlardaki fizyolojik güç hareketin başlatıcısı diye görülürse de gerçekte şevk olmadan hiçbir psikolojik, dolayısıyla fiziksel hareket meydana gelmeyeceği için asıl başlatıcı unsur şevk gücüdür.¹¹⁹ Filozoflar nezdinde başlatıcı saik olarak kabul edilen “şevk”in, sufiler nezdinde de hallerin başlangıcında yer almasının paralellik arz ettiği söylenebilir. Nitekim araştırma konumuz olan eserde müellif Refahî’nin; “Fî Beyânî’l-Ahvâl” başlığı altında halleri anlatılırken öncelikle şevk’ten başlaması da bu manada dikkat çekicidir. Bu başlık altında dile getirdiği;

“Şevk oldı şâhbâz-ı habbe-per

Bârgâh-ı ins ü câna râhber” dizeleriyle, şevkin insanlara ve cinlere yol gösteren sevgi kanatlı doğan kuşu olduğunu belirterek, şevkin insan hayatındaki etkisine vurgu yapmıştır. Tasavvufta “şevk” bazı sufilerce hal, bazı sufilerce ise makam olarak görmüştür.¹²⁰ Refâhî ise şevki, hal olarak kabul eder. Nitekim Hüseyî de *Kenzü’r-Rumûz*’da şevki haller bölümünün altında ele almıştır. Refâhî, şevk ile ilgili bölümde, dostluğun şevk olmadan tamamlanmayacağını belirtip şevkin sâliki en yüce mertebeye eriştireceğini, nihayet şevk şarabından içen bir kimsenin Cenab-ı Hakk’a ulaşacağını anlatmıştır. Ayrıca şevk şarabından içen bir kimsenin ebedi huzura da kavuşacağını belirtir. Örneğin, *“Cur’a-i feyzin nasîb-i cân ola / Hâlet-i şevkile dil sekrân ola”*¹²¹ dizelerinde, “bir yudum olsun feyzin nasib olsun; şevk haliyle gönül mestan olsun” diyerek, şevk hali ile gönül hoşluğunun elde edileceğini vurgulamıştır.

2.12.2. Üns Hali

Sözlükte “alışkanlık, yakınlık, samimi olma, nazlanma” gibi anlamlara gelen üns (ünsiyet) kelimesi, tasavvufta çoğunlukla Allah’ın cemal tecellilerine mazhar olan sûfinin kalbinde bu ilâhî tecellileri müşahede etmesi ve Hak ile huzurda bulunma halini ifade etmek üzere kullanılır. Ünsiyet kazanmaya, yakınlık kurmaya ‘istînâs’ denir. Hakk’ın celâl tecellileri karşısında kulun varlığının silinmesi heybet terimiyle ifade edilir ki bu, üns halinin zıddıdır.¹²²

Refâhî’nin, Hüseyî’nin *Kenzü’r-Rumûz*’unda yer alan “kurb/yakınlık” halini de üns başlığının altında işleyerek iki konuyu meczettiği görülür. Bu cümleden olarak Allah’ın insana çok yakın olduğunu belirtip, bu ünsiyetin ibadet ve taat ile oluşacağını belirtmiştir. İlgili dizelerde;

“Senden ol saña yakîndir ey püser

¹¹⁷ Refahî, *Kenzü’r-Rumûz*, vr. 23b.

¹¹⁸ Cürçânî, *Ta’rifât*, 110; Mustafa Çağrı, “Şevk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/20.

¹¹⁹ Çağrı, “Şevk”, 20-22.

¹²⁰ Çağrı, “Şevk”, 21-22.

¹²¹ Refahî, *Kenzü’r-Rumûz*, vr. 23b.

¹²² Ebü’l-Hasan Ali b. Osman el-Hücvîrî, *Keşfü’l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: y.y., 1982), 526-527; Semih Ceyhan, “Üns”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/348-349.

*Bunu bilir kendüden alan haber*¹²³(Ey oğul! O sana senden daha yakındır, bunu kendisinden haber alan bilir.) diyerek Allah'ın kuluna çok yakın olduğunu ve kulun da bunun farkında olması gerektiğini vurgulamaktadır.

“Salik evvel kim nedir bilmez makâm

Tâ'at ile olur üns aña müdâm” dizeleriyle de, salikin evvela tasavvuf yolunun duraklarını bilmediğini, ancak ibadet ile sonradan onun üns elde edeceğini belirtir. Üns elde edenin ise sonunda rahata ulaşip zikirden lezzet alacağını ise şu dizelerle anlatır:

“Çünkü bu üns ile bulur râhatı

*Zikrden almazken alur lezzeti.”*¹²⁴

2.12.3. Kabz ve Bast Hali

Kabz, Arapça bir kelime olup sözlükte; ‘bir şeyi avucun tümüyle almak, tutmak, daraltmak, baskılamak, sıkıştırmak, büzülme, sıkılma, tasalanma’ gibi manalara gelmektedir.¹²⁵ Kabzın zıddı ‘bast’ır. Bast ise, ‘bir şeyi yaymak, genişletmek, sermek, açmak ve uzatmak’ gibi anlamlara gelmektedir.¹²⁶ Tasavvuf literatüründe ise kabz, sâlikin bir anda kalbine gelen manevi sıkıntı nedeniyle hissettiği tutukluluk halini ifade etmektedir. Bu halin zıddı yani sâlikin kendisini rahat, ferah ve huzurlu hissetmesi ise bast olarak adlandırılır.¹²⁷

Müellif bu bölümde tasavvuftaki kabz ve bast halini şu dizelerle anlatmaktadır:

“Ey kılan seyr-i tarîkat her zemân

*Kabz u bast ahvâlün olmuşdur ayân*¹²⁸ (Ey her an tarikat yolunda giden! Senin kabz u bast halin ayan olmuştur.) diyerek söz konusu hali dillendirir.

“Mest ider ol âşıkı câm-ı ferah

*Sâf olub dilden gider derd (ü) terah*¹²⁹ (O ferah kadeh âşıkı mest eder, gönülden gam keder silinir) dizelerinde ise bast/genişlik hali eriştiğinde bunun derd ehli için ruha derman olacağını, âşığın gönlünden dert ve üzüntünün gideceğini, mutluluktan her an gönlünün şad olacağını belirtir.

2.12.4. Fenâ-Bekâ Hali

Sözlükte “geçici olmak, yok olmak, ölmek” gibi mânalara gelen fenâ kelimesi, genellikle; “var olmak, sürekli olmak” anlamındaki bekâ terimi ile birlikte kullanıla-gelmiştir. Fena ıstılahta, kulun kendi fiil ve davranışlarını görmekten fâni olup gerçek kul olma noktasına ulaşması manasında bir tasavvuf terimidir. Tasavvufî hayata giren mürid, bir mürşidin murakabesi altında, yeteneğine göre değişen bir süre içinde çeşitli riyâzet ve mücâhedelerle nefsinin terbiye eder. Bu terbiye ve tezkiye neticesinde ulaşılan noktaya “fenâ-bekâ” adı verilmiştir. Tasavvufî hayatın son merhalesine başka isimler veren sûfiler varsa da fenâ-bekâyı bu yolculuğun son durağı olarak görenler çoğunluktadır.¹³⁰

Müellif Refahî, bu başlık altında fenâ halinin aşk ehlinin şahı olduğunu, fenâ halinde bulunan bir kimseye hakkın nurunun galip olacağını belirterek ârif olan birinin de bu hale mutlaka talip olacağını dile getirmiştir. Nitekim ilgili dizelerde:

¹²³ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 24b.

¹²⁴ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 24b.

¹²⁵ İsfahânî, *Müfredât*, 391.

¹²⁶ İsfahânî, *Müfredât*, 46.

¹²⁷ Kuşeyrî, *Risâle*, 198; Süleyman Uludağ, “Kabz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/44-45; Erkaya, *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*, 291.

¹²⁸ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 25a.

¹²⁹ Refahî, *Kenzü'r-Rumûz*, vr. 25a.

¹³⁰ Serrâc, *Lüma'*, 284-286; Mustafa Kara, “Fenâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/333; Ayrıca bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 76.

“Ref’ ider zâtı hicâb-ı kibriyâ
Eyler anı garka-i bahr-i fenâ
Varlığından eyleyüb yokluk bedel

*Varluğun virir aña ol bî-bedel*¹³¹ (Gönül ehlinin zatından perde kalktığında onu fena denizine gark eder ve varlığından yokluk ortaya çıkarıp ona varlığını bedelsiz verir) diyerek fenâ-bekâ’yı özlü bir şekilde anlatmıştır.

2.12.5. Cem ve Tefrik Hali

Sözlükte, “toplamak, bir araya gelmek, biriktirmek, dikkat ve iradeyi bir noktaya toplamak” manasına gelen cem’ tasavvufta bir hal olup fark veya tefrika ile birlikte kullanılır. Ruh ilâhî güzelliği seyre dalınca zât-ı ilâhî nurunun galebesi karşısında eşyayı birbirinden ayıran aklın nuru söner; böylece hakkın ortaya çıkması ve bâtılın kaybolması sebebiyle kadîm (Allah) ile hâdis (mahlûk) arasındaki fark ortadan kalkar ki bu hale cem’ denir. Daha sonra zâtın yüzüne izzet perdesi çekilip ruhun zâttan uzaklaşarak halk âlemine rücu etmesi ve kadîm ile hâdis arasındaki farkın yeniden belirmesiyle tefrika hali meydana gelir.¹³²

Müellif ilgili dizelerde:

“İkilik gerdinden olmasañ arî
Sen saña olduñ hicâb ey yol eri”
Canuñı yakmağa rûy-i şem’ bul

*Bezm-i vahdetde pes andan cem’ ol*¹³³ (Ey yol eri! İkilik tozundan kendini temizlemezsene kendi kendine örtü olursun. Canını yakmak için bir mum bul, vahdet bezminde ondan cem ol.) demek suretiyle önce ikilikten kurtulmayı sonra vahdete ulaşmayı ifade etmiştir. Daha sonraki dizede:

“Cem’ ola ‘ayn-ı fenâda çünkü cân

*Murg-ı âzâd oldı ol rûh-ı revân*¹³⁴ (Can ayn-ı fenâ’da cem’ olunca o rûh-ı revân, özgür bir kuş gibi oldu) diyerek “cem” halini açıklamıştır. Sonra da;

“Tefrika ef’âl-i Hak’ dandır ayân

*Cem’ olur evsâfına ger irse cân*¹³⁵ (Tefrika Hakk’ın fiillerindedir, can onun vasıflarına erince cem’ olur.) diyerek cem halini betimlemiştir.

SONUÇ

Yazma eserler İslam medeniyetinin önemli yapıtları arasında yer almaktadır. Refâhî’nin *Kenzu’r-Rumuz fi’t-Tasavvuf* adlı eseri de mesnevi tarzında kaleme alınmış yazma bir eserdir. Bütün yazma eserler gibi bu eserin de tanıtılması ve günümüze kazandırılması öncelikle kültür tarihimiz açısından önemlidir. Söz konusu eser genelde temel İslam bilimleri özelde ise Tasavvuf bilim dalı alanına katkı sağlayacak önemi haizdir. Zira eserin isminin “*Kenzu’r-Rumuz fi’t-Tasavvuf*” yani “Tasavvufta gizli hazineler” anlamına gelmesi bile konunun araştırılmasını mucip kılıcı manidar bir içeriği çağrıştırmaktadır.

Kenzu’r-Rumuz fi’t-Tasavvuf eserinin yazarı Şeyh Refahî’nin Kayseri’de Osmanlı döneminde yaşamış olduğu bilgisi eserde kayıtlı olmakla birlikte müellifin biyografisi hakkında tabakat kitaplarında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Diğer taraftan araştırmamız esnasında *Kenzü’r-rumûz* isminde tasavvufî konuların ele alındığı Hüseyinî Sâdât el-Gûrî’ye ait

¹³¹ Refahî, *Kenzü’r-Rumûz*, vr. 25a.

¹³² Kelâbâzî, *Ta’arruf*, 142-144; Hasan Kâmil Yılmaz, “Cem”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/278-279; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 47.

¹³³ Refahî, *Kenzü’r-Rumûz*, vr. 25b.

¹³⁴ Refahî, *Kenzü’r-Rumûz*, vr. 25b.

¹³⁵ Refahî, *Kenzü’r-Rumûz*, vr. 25b.

Farsça başka bir eserin olduğu tespit edilmiştir. Yapılan karşılaştırmalar neticesinde çalışma konumuz olan eserin, Hüseyinî'ye ait olan Farsça mesnevînin bir tercümesi niteliğinde gözükse de Refâhî tarafından esere ekleme ve çıkarmaların yapıldığı görüldüğünden, bunun doğrudan bir tercüme değil bir uyarlama niteliğinde olduğu kanaati oluşmuştur. Zikri geçen Hüseyinî Sâdât el-Gûrî'nin 1329 yılında vefat ettiği dikkate alınırsa araştırma konumuz olan eserin XIV. yüzyıldan sonra yazıldığı kesinlik kazanmaktadır. Yine kesin bir dille ifade edebileceğimiz bir husus da bu eserin tarikatleşme döneminde tasavvufu özlü bir şekilde tanıtmayı amaçlayarak yazılmış bir eser olduğudur. Eserin mevcut durumda tek nüshası olması hasebiyle okunması müşkil olan kelimelerle ilgili mukayese ve karşılaştırma yapma imkânı da olmamıştır.

Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan bu eser mesnevi tarzında nazmedilmiştir. Eserin genelde Temel İslam Bilimleri özelde Tasavvuf bilim dalı açısından zengin bir içeriğe sahip olduğu görülmüş olup bu yönüyle eserin gün yüzüne çıkarılmasının ve tanıtımının yapılmasının yeni araştırmalara kapı aralayacağı düşünülmektedir. Eserde yer alan tasavvufun ana konularına dair kavramlar genel olarak incelenmiş yapılan seçkilerle müellifin yaptığı yorumlardan örnekler aktararak değerlendirilmiştir. Bu yorumların tamamının spesifik olarak derinlemesine incelenmesi bu çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Bununla birlikte sunulan verilerden elde ettiğimiz kadarıyla onun bazı yorumlarının öznel olduğu görülmektedir. Özellikle makamlar ve haller gibi tasavvufun ana konuları altında manzum olarak dile getirdiği hususlar hem edebî hem de tasavvuf anlayışı yönüyle dikkat çekici nitelikte olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfu'l-Hafâ*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1405.
- Aydın, İbrahim Hakkı. "Kenz-i Mahfi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 25/258-259. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Bursevi, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. İstanbul: Matbaat-ü Osmaniyye, 1330.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Cevherî, Ebu Nasr İsmâil b. Hammad. *es-Sihah tâcu'l-Luğa ve sıhâhu'l-arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-İlim, 1987.
- Ceyhan, Semih. "Üns". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42/348-349. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Cürcanî, Ali b. Muhammed eş-Şerif. *Kitabü't-Ta'rifat*. Kahire: Dâru'l-Fadîle, ts.
- Çağrı, Mustafa. "Nasihat". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22/408-409. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Çağrı, Mustafa. "Sabır". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/337-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Çağrı, Mustafa. "Şevk". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/20-22. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Demirci, Kürşat. "Zühd". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/530-533. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Demirci, Mehmet. "Hal". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 15/216-218. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Ebû Tâlib el-Mekkî. *Kütü'l-kulûb*. Kahire: y.y., 1961.
- el-Makdîsi, Tâhîr İbn Kayserânî. *Safvetü't-Tasavvuf (Tasavvufun Özü)*. çev. M. Cevat Ergin. İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2015.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Marmara Üni. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1994.
- Erkaya, Mahmud Esad. *Kur'an Kaynaklı Tasavvuf Kavramları*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Yakub. *Kâmûsu'l-muhit*. Beyrut: Müessesetür'-Risâle, 2005.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*. Kahire: y.y., 1939.
- Gökcan, Mansur. *Temel Ahlaki Prensipleriyle Tasavvuf*. Ankara: Harf yayınları, 2017.

- Gökcan, Mansur. "Tasavvufta Tevekkül Anlayışı". *Çukurova Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/1 (2018), 131-165.
- Hücvîrî, Ebü'l-Hasan Ali b. Osman. *Keşfü'l-mahcûb: Hakikat Bilgisi*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: y.y., 1982.
- İbn Acîbe, Ahmed b. Muhammed. *el-Bahrü'l-medîd fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*. thk. Ömer Ahmed er-Râvî. Beyrut: Dâru'l kütübî'l-ilmîyye, 2005.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn. *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*. Kahire: y.y., 1293.
- İzz b. Abdisselam. *Kitâbü'l-Fetâvâ*. Lübnan: Dâru'l-Ma'rife, 1967.
- Kara, Mustafa. "Fenâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 12/333-335. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kara, Mustafa. "Havf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/528-331. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Karagöz, İsmail, vd. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Kaşâni, Abdurrezzak. *Tasavvuf Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Kelebâzî, Ebu Bekir Muhammed b. İshak. *Kitâbu't-taarruf limezhebi ehli't-tasavvuf*. Kahire: Mektebetü'l-Hânicî, 1994.
- Kılıç, Mahmud Erol. *Evvele Yolculuk*. İstanbul: Sûfî Yayınları, 2013.
- Kılıç, Mahmud Erol. *Sûfî ve Şiir*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Letâifü'l-işârât*. thk. İbrahim Besyûnî. b.y: el-Hey'etü'l Mısıriyye, 2000.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Kâsım Zeynülsîlâm Abdülkerîm. *er-Risâle*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2001.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü ehli's-sünne*. nşr. Fâtıma Yûsuf el-Hıyemî. Beyrut: y.y., 2004.
- Nalbat, Muhammed. "Ârifî'nin Kenzu'r-rumûz Adlı Mesnevisi Üzerine Bir İnceleme". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi (Aded)* 4/2 (Ağustos 2021), 1364-1393.
- Necmeddîn ed-Dâye, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye (Bahrü'l-hakâik ve'l-me'ânî fi tefsîri's-seb'î'l-mesânî)*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Dâru'l kütübî'l-ilmîyye, 2009.
- Necmeddîn ed-Dâye. *Mirsâdü'l-'ibâd*. Tahran: y.y., 1352.
- Râgıb el-İsfahânî. Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. b.y.: Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Refahî. *Kenzu'r-rumûz fi'tasavvuf*. Leipzig Üniversitesi Kütüphanesi İslam El Yazmaları Bölümü, No: B. Or. 103, v. 179r-207r.
- Reis, Bedriye. "Tasavvuf Klasiklerinde Rıza Kavramı" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/53 (2017), 891-913.
- Serrâc, Ebû Nasr. *el-Lüma'*. nşr. Abdülhalîm Mahmûd-Tâhâ Abdülbâkî Sürûr. Kahire: y.y., 1960.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şihabüddin Ömer. *Avârifü'l-meârif*. Mekke: Mektebetü'l-Mekkîyye, 2001.
- Şimşek, Selami. *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Litera Yayınları, 2017.
- Tüsterî, Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. b.y: Dâru'l Harem li't-türâs, 2004.
- Uludağ, Süleyman. "Aşk". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 4/11-17. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman. "Fakr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 12/132-134. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Uludağ, Süleyman. "Kabz". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24/44-45. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

- Uludağ, Süleyman. "Nefis". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 32/526-529. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Uludağ, Süleyman. "Recâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 34/502. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Uludağ, Süleyman. "Rıza". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/56-57. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2012.
- Uludağ, Süleyman. "Tevekkül". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 41/3-4. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Uludağ, Süleyman. "Tövbe". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 41/284-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Yıldırım, Ahmet. *Din Dünyevileşme ve Zühd*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. "Cem". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 7/278-279. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

STRUCTURED ABSTRACT

Within this study, the work "Kenzur Rumuz fit Tasavvuf" by Sheikh Refahi, who lived in Kayseri during the Ottoman period, is discussed. This work, written by Sheikh Refahi from Kayseri, is a manuscript work, written as a verse in masnavi style. The only known copy of this work is at Leipzig University Library, comes fifth in the journal numbered B. or 103, between pages 179b-207a. This copy is not limited to the work that is the subject of our research. Refahi's Kenzur rumuz is between the pages 179r-207r of the manuscript and is the only work written in Turkish. Other writings in the copy are in Arabic.

On the inside cover page of the relevant copy (1a), it is written that the work belonged to Sheikh Refahî and that he lived in Kayseri. However, we have had no information about the biographies of authors in historical sources. There is no record of the date on which it was written or any information indicating this. And therefore, there is no data that determines the exact date of the work. When it is agreed that the work is a translation of the Persian work of Hüseyini Sadat el-Guri and considering that the aforementioned author died in 1329, it becomes definite that the work, which is the subject of our research, was written after the 14th century. Besides, considering the copy of other works in the manuscript in which this work is included, it can be said that this masnavi was written in the 16th century or later.

The work of Sheikh Refahi is the translation of a part of the Persian work of Hüseyini Sadat el-Guri, which is generally known as "Kenzur rumuz" in which mystical issues were discussed. However, it is seen that this work is not a direct translation, but it was translated by Refahi with some additions and deletions. Thus, it can be said that the idea that the work will be more effective for the intended population in Anatolia has been paid regard.

Kenzur Rumuz fit Tasavvuf is a poetic work written in Ottoman Turkish in masnavi version. Although there are Arabic phrases in the couplets, the majority consists of Persian phrases. The subjects discussed within the couplets are partly based on verses from the Quran and hadiths, and in this respect, the masnavi has a didactic feature. Due to the didactic characteristics of the work in this way, it is seen that it was written in a plain and clear style. Showing art was not aimed in the work; a sincere and colloquial style was preferred. It is also seen that Refahî put forward a more sincere narration especially in his own couplets that he did not translate.

Although it is generally written in the language of poetry, there are also narratives in story style. It is thought that an academic study on this divan (collected poems), which was written in Ottoman Turkish, is important in terms of reflecting the religious, mystical and philosophical understanding of the period. In this study, the work will be introduced in general terms and the topics in the content of the work will be presented with short evaluations. In this context, comments of Sheikh Refahi on issues related to Islamic sciences in general, such as Islam, tawhid, and science, and on the other hand, his comments on specific topics of tasawwuf such as patience, faqr, thankfulness, zuhd, tawakkul, abandoning nafs, repentance and maqams will be revealed and briefly evaluated